

GÜNEYBATI ANADOLU AĞIZLARINDA KULLANILAN ŞİMDİKİ ZAMAN EKİ *-ik gelir*

Nurettin Demir
Universität Leipzig

Giriş

Eski Türkçenin kesin şimdiki zamanı [prägnantes Präsens]¹ göstermeye yarayan bir eke sahip olmadığını, geniş zaman eklerinin bu işlevi de üzerlerine aldığını biliyoruz. Türk dilleri tarihi gelişmeleri esnasında önceleri sadece kesin şimdiki zamanı belirten daha sonra kullanım sahaları genişleyerek, sık sık, geniş zaman eklerinin öteki işlevlerini de üstlenebilen şimdiki zaman ekleri geliştirmişler, başka bir deyişle şimdiki zaman ekini yenilemişlerdir. Eski Türkçede olduğu gibi geniş zaman eklerini hâlâ şimdiki zamanın gösterilmesinde kullanmak suretiyle Yakutçanın tek istisnasını oluşturduğu bu yenileme, Türkçenin tarihi gelişme sürecinde göstermiş olduğu en karmaşık değişimlerden biri olarak karşımıza çıkar ve bu yüzden, haklı olarak, çeşitli tartışmalara ve araştırmalara konu olur. Şimdiki zaman ekinin yenilenmesi *-mak + ta > makta* ekindeki gibi mastar ve bulunma halinin işlevce kaynaşmasıyla ortaya çıkanları bir kenara bırakırsak, birleşik eylemlerde Türkoloji'de umumiyetle, yardımcı eylem adı verilen temel parçanın [Basissegment] asıl işlevini kaybederek² kendinden önce gelen ve bir cümleyi bitirmeyip sonuna geldiği eylemi³ söz dizimi bakımından yan cümle olarak temel parçaya bağlayan ulaç ekiyle⁴ ana cümlenin yüklemi durumunda, temel parçadan sonraki geniş zaman ekinin işlevce kaynaşması sonucu ortaya çıkar. Bilindiği gibi birleşik eylemler bir temel eylem ile ondan hemen önce gelen ve genellikle ulaç eki almış bir eylemden oluşur. Türkiye

1 Bu yazıda, Türkçe terimlerin köşeli parantezde Almanca karşılıklarını verdiğimiz veya ilk geçtikleri yerde tırnak içersine aldığımız görünüşsel terimler, L. Johanson'un değişik yazılarındaki manalarıyla kullanılmaktadır.

2 Bkz. Johanson 1990a, 137 vd., 142 vd.; 1991, 100.

3 Bu eylem normal bir yüklemidir ve bir yüklem taşıdığı diğer unsurlara sahip olabilir.

4 Türkçe ulaç ekleriyle ilgili olarak Johanson şunları yazar: "Türkische Gerundialformantien sind Konjunktionen (Prädikatorenen nichtfiniter Position), die in funktionaler Hinsicht subordinativen Konjunktionen indogermanischer Sprachen entsprechen. Ein Gerundialformans verbindet hypotaktisch das von ihm markierte Segment, ein adverbiales Gerundialsegment, mit einem übergeordneten Segment, einem Basissegment, auf verschiedenen funktionellen Ebenen des Satzes" (1990a, 137).

Türkçesi ve Azericede olduğu gibi zaman zaman ulaç ekinin yerine bazı eylem çekim ekleri de kullanılabilir: ⁵ *Gece yarısına kadar şehrin sokaklarında dolaşım durdum* (Pamuk 1990, 128).

Zamanla, birleşik eylemin unsurları arasındaki ilişki söz dizimi açısından korunmakla birlikte, anlamda bir kayma meydana gelmektedir. Bu kayma Türkçenin tamlayanın tamlanandan önce gelmesi şeklindeki sözdizimsel prensibinden tamlayanın tamlanandan sonra gelmesi şeklindeki biçimsel prensibine geçiş olarak kendini göstermektedir. Bu durumda söz dizimi ve anlam arasında kesin bir ayırım yapılmadığı takdirde, ulaç eki almış bir eylemden sonra yardımcı eylem olarak da kullanılabilen eylemlerden birisinin gelmesi halinde ulaç ekinin nereye ait olduğu meselesi tartışmalı bir görünüm alabilmektedir: $(eylem_1 + ulaç) + eylem_2 > (eylem_1 + (ulaç + eylem_2))$: *Adam bakıp durdu* 'Adam baktı ve durdu', 'Adam uzun süre baktı'. Anlamdaki bu kayma sonucu temel parça, Almanca ve Rusçadaki ön eklerinkine benzeyen dilbilgisel bir işlev almaktadır. ⁶ Kaynaşma bir adım daha ileriye giderek zaman eklerinin ortaya çıkmasına da sebep olabilmektedir (Johanson 1990a 142; 1991, 100). Türk dillerinde kesin şimdiki zaman ekini, umumiyetle *dur-*, *otur-*, *yat-*, *yörü-* yardımcı eylemlerinin varyantları ve görünüş [Aspekt] açısından "intraterminalität" ⁷ fikri ağır bastığı için söz konusu yenilemeye daha elverişli ünlü ulaçlarla kurulan geniş zaman eki almış birleşik eylemler yeniler. ⁸ Bunun yanında aynı amaçla, seyrek de olsa, temel işlevi "postterminalität" ⁹ ifadesi olan ve Türk dillerinin bazılarında geçmiş zaman şekillerinin ortaya çıkmasına yarayan *-ip* ulacı ve söz konusu eylemlerle kurulan birliklerden de faydalanılabilmektedir. ¹⁰ Türk dillerinin bazılarında aynı birliğin, birleşik eylemlerin yerine getirdikleri işlevlerin hepsini üzerine alabilmesi, işlev tespiti esnasında bir takım zorluklara sebep olur. ¹¹ Bugün Türk dillerinin bir çoğu, özellikle yazılı bir edebî geleneğe sahip olanlar, şimdiki zaman eki

⁵ Türkiye Türkçesi'ndeki durumla ilgili geniş bilgi için bkz. Demir 1993a, 40 vd.; Azerice'yle ilgili bkz. Rüstemoğlu 1960, 159 vd. Benzer şekiller Doerfer/Hesche tarafından Afganistan ve İran'da derlenen metinlerde, bilhassa Paradomba'ya ait olanlarda, karşımıza çıkar "*bu godu gitti*" (1989, 188). Ayrıca Hallaçça'daki benzer durumla krş. "*bi:si tezdi vardı* 'eine (Gazelle) eilend lief fort' oder 'eine Gazelle eilte, lief fort'" (Doerfer 1988, 131 vd.).

⁶ Bkz. Johanson 1974, 104 vd.; 1990a, 142.

⁷ Bkz. Johanson 1971, 88 vd.

⁸ Bkz. Johanson 1988; 1990a, 143.

⁹ Bkz. Johanson 1971, 277 vd.

¹⁰ Bkz. Johanson 1990a, 146; Demir 1993, 1993a, 117; 1993b.

¹¹ Johanson'un Tuvaca'daki böyle bir durumla ilgili açıklamalarına bkz. 1990a, 142 vd.; ayrıca Anadolu ağzlarında değişik görevlerle kullanılabilen birliklerle ilgili bkz. Demir 1993; 1993a.

yenilenmesinde kullanılan bu dört şekilden birini ölçünlüleştirmek suretiyle, yaygın şimdiki zaman eki¹² haline getirmişlerdir. Bu ölçünlüleşme bazen eklerin kökenine dair izlerin büyük ölçüde kaybolmasına kadar gidebilmektedir.¹³ Bir edebi geleneği olmayanlar ise, dört imkanın birden fazlasından, hatta dördünden de faydalanabilmelerinin yanında, belli bazı durumlarda Eski Türkçede olduğu gibi geniş zaman eklerini de şimdiki zamanın ifadesi için kullanabilmektedirler. Mesela 1924 tarihinde yazı dili haline getirilen Hakasçada, yaygın şimdiki zaman eki *-ça, -çe*'dir. Gene Hakasçanın ağızlarında, edebi dildeki bu eke paralel olarak, yazı dilinde genellikle halk edebiyatı ürünlerinde kullanılan *-çadır, -çedir* şeklinde bir şimdiki zaman eki mevcuttur. Var olan bilgilere göre yapıca ve işlevce herhangi bir fark göstermeyen bu iki şekil, aynı ekin değişik gelişme safhasına ait fonetik açıdan iki farklı biçiminde başka bir şey değildir ve muhtemelen uzun şekil, kısa ekin ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir. Ayrıca Hakasçada *-dır, -dır* ekleri de şimdiki zaman ifadesi için kullanılmaktadır. Bundan başka *-ip* ulacı ve *tur-, odır-* ve *çör-* yardımcı eylemleriyle kurulan ve şimdiki zamanı gösteren biçimler de mevcuttur. Ayrıca, sadece iki hareket eyleminde, *kil-* 'gel-' ve *bar-* 'var-' eylemlerinde, şimdiki zaman Eski Türkçede olduğu gibi geniş zaman eki *-ır, -ir* ile gösterilebilmektedir.¹⁴ Bilindiği gibi Hakasçadaki geniş zaman ekinin ünlüsü *-ar, -er* şeklinde ölçünlüleştirilmiştir. Söz konusu *kil-* ve *bar-* eylemlerinden sonra şimdiki zamanı göstermek için kullanılan geniş zaman ekleri ise bu ölçünlüleşmeye katılmazlar.¹⁵ Tabii ölçünlüleşmiş *-ar, -er* ekleri bu iki eylemden sonra da geniş zaman ifade edebilmektedir (bkz. Pritsak 1959, 602). Ayrıca metinlerde *kil-* ve *bar-* eylemleri, Hakasçadaki yaygın şimdiki zaman eki *-ça, -çe* ile de karşımıza çıkmaktadır. Dilbilgisi kitaplarındaki verilerden yapıca farklı bu ekler arasında dağılım ve işlev açısından ne gibi farklar olduğunu tespit etmek mümkün değildir ve burada bunun tartışmasını yapacak değiliz. Diğer Türk dillerinde rastladığımız şimdiki zaman eki yenilenmesine benzer bir eğilimin, söz konusu yenilenmenin tek istisnasını oluşturduğunu yukarıda söylediğimiz Yakutçada da görüldüğu savları var olmakla birlikte bu dilin eylem çekim ekleriyle ilgili araştırmasında Buder, bunun doğru olmadığı belirtir (1989, 24 vd.).

Ağızlarda, umumiyetle edebi bir geleneğe sahip olmayan yeni Türk yazı dillerindekinden daha çetrefil bir durumla karşılaşırız. Türk yazı dillerinin bütün ağızlarını

- 12 Yaygın şimdiki zaman eki'den ölçünlü dilde en en fazla kullanılan şimdiki zaman ekini anlıyoruz.
- 13 Çuvaşçadaki durumla ilgili bkz. Johanson 1976a, 117; ayrıca bkz. Johanson 1976b.
- 14 Karpov 1975, 200 vd.; Türkmence ve Kumukça'daki benzer durumla ilgili Benzing 1939, 31; Dmitriev 1962, 300, ayrıca krş. Schönig 1989.
- 15 Johanson'un *-ir, -ır* eklerinin "ein Rest des unkontrahierten Aorists" olarak görülebileceği şeklindeki görüşü ve konuyla ilgili açıklamalarına bkz. (1976a, 139 vd.).

bu araştırma çerçevesinde ele almamız mümkün değildir. Bu sebepten, fazla uzağa gitmeyerek, Türkoloji'deki yaygın görüşe göre birleşik eylemler açısından diğer Türk dillerine nazaran daha fakir olan Türkiye Türkçesi ağızlarına kısaca bir göz atmamız, bunu göstermeye yeterlidir. Türkiye Türkçesinin de içinde bulunduğu Oğuzcadaki yaygın şimdiki zaman eklerinin kökeni meselesi daha önce bazı tartışmalara sebep olmuş ise de günümüzde bu eklerin, *yori-* eyleminin kendinden önceki ulaç ünlüsü ve kendinden sonraki geniş zaman ekiyle işlevce kaynaşmasından ortaya çıktığı görüşü, haklı olarak yaygınlık kazanmıştır. Bugün Türkiye Türkçesi yazı dilinde, *-iyor* ekinin yaygın şimdiki zaman eki olarak ölçünlüleştirilmiş olduğunu söylemeye sanırım gerek yoktur. Ağızlarda bu ekin mümkün olan en uzun biçimi *-iyorur*'dan (aynı zamanda *-ayörür*) mümkün olan en kısa şekilleri *-i*, *-y'*ye varıncaya kadar çok çeşitli varyantları bulunmaktadır.¹⁶ Ancak Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan şimdiki zaman ekleri, yazı dilinde *-iyor* olarak ölçünlüleştirilmiş olan şeklin çeşitli varyantlarından ibaret değildir. Belli bazı durumlarda ağızlarda ve aynı zamanda konuşma dilinde geniş zaman eklerinin şimdiki zaman ifadesi için de kullanıldığı bilinmektedir.¹⁷ Ayrıca ağızlar, yazı dilindeki ölçünlüleşmeye katılmadıkları gibi, bugünkü Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılmamakla birlikte diğer Türk dillerinde gördüğümüz, birleşik eylemlerde ulaç eki, yardımcı eylem ve geniş zaman ekinin kaynaşmasıyla ortaya çıkmış şimdiki zaman şekillerine de sahiptir. Türkiye Türkçesi ağızlarındaki bu durumla ilgili bazı bilgiler mevcuttur.¹⁸ Anadolu ağızlarındaki böyle bir duruma, Muğla ağızlarında şimdiki zaman eki olarak kullanılan *-ip yatır*, *-ip durur* gibi şekillerin varlığını tespit etmek suretiyle, ilk defa, Türkiye ağızlarının araştırılmasına emeği geçenlerin başında gelen A. Caferoğlu (1962, 108) işaret etmiştir. Seyrek olmakla birlikte diğer bazı Anadolu ağızlarında da rastlanan bu eklerin yanında, Caferoğlu gene aynı yazısında aşağıda *-ik gelir* olarak göstereceğimiz bir şimdiki zaman ekinden de bahseder (a.g.e, 107). Caferoğlu, Muğla ağızında çeşitli varyantlarla karşımıza çıkan yazı dilindeki *-iyor* eki ile yukarıda sözünü ettiğimiz şekiller arasında dağılım ve işlev bakımından bir fark olup olmadığı hususunda bir şey söylemediği gibi diğer eklerin kökenine dair bilgi verirken nedense *-ik gelir* şeklinin nasıl ortaya çıkmış olduğu konusuna da girmez. Gene Muğla ağızında kullanılan bir şimdiki zaman ekini ele aldığı yazısında Ercilasun (1983), araştırmasını büyük ölçüde Caferoğlu ve Korkmaz tarafından bölgeden derlenen metinlere dayandırmakla birlikte, muhtemelen yazının asıl konusu olma-

16 Bkz. mesela Kowalski 1934, 1006 vd.; Buluç 1974; Brendemoen 1987; 1988; Adamovi 1985, 112 vd.

17 Krş. Koschmieder 1945, 47 vd.

18 Bkz. Gadjanov 1911, 35 vd.; Hazai 1959, 223 vd.; Demir 1993; 1993a, 117 vd; 1993b.

ması yüzünden *-ik gelir* ekinden bahsetmez. Gülensoy da Anadolu ve Rumeli ağızlarında kullanılan şimdiki zaman ekleriyle ilgili araştırmasında (1985), sadece böyle bir ekin varlığını zikretmekle yetinir. Biz aşağıda *-ik gelir* ekiyle ilgili bazı görüşlerimizi dile getireceğiz. Ek yapı ve işlev bakımından araştırmakta olduğumuz Alanya ağızlarında da kullanılan ve şimdikiye kadar varlığı tespit edilmemiş bir eke, *-ip gežder*'e benzetilmektedir. Bölgemizde kullanılmakta olan bu şekilde ilgili tespitlerimiz geniş olarak başka bir çalışma çerçevesinde dile getirildiğinden (1993a, 129 vd.), iki ekin çeşitli yönlerden benzerlik göstermesi bakımından, burada sadece yazının asıl konusunu oluşturan *-ik gelir* şekliyle ilgili görüşlerimizi destekleyeceğine inandığımız paralel bazı durumlara işaret etmekle yetineceğiz. Örnekler yazıyı uzatmamak için mümkün olduğu kadar kısa tutulacaktır; metin içinde kullanılışlarını görmek isteyenler işaret edilen kaynaklara bakabilirler.

Anadolu ağızlarında *-ik gelir* şeklinde bir şimdiki zaman ekinin varlığından ilk defa bahsettiğini daha önce söylediğimiz Caferoğlu, bu hususta aynen şunları yazar: "Nitekim şimdiki zaman bura ağızında kısmen Batı Anadolu ağızlarındaki *-yom*, *-yoñ*, *-yon*, *-yo* ile ifade edildiğı halde, çok defa da:

<i>gelik geli:m</i> yahut Bodrum:	<i>gek gelirim</i>
„ <i>geli:sin</i>	„ <i>gelirsin</i>
„ <i>geli</i>	„ <i>gelir</i>
„ <i>geli:z</i>	„ <i>geliriz</i>
„ <i>geli:siniz</i>	„ <i>gelirsiniz</i>
„ <i>geli:le</i>	„ <i>gelirler</i>

böyle bir çekim kalıbıyla kullanılmaktadır" (1962, 108).

Ek sadece bu çekim örneğinde değil, aynı zamanda hem Caferoğlu'nun hem de Korkmaz'ın bu bölgede derlemiş oldukları metinlerde sıkça karşımıza çıkar.

Ekin kökeni

Yukarıda şimdiki zaman eklerinin birleşik eylemlerden ortaya çıkmış olduğuna işaret etmiştik. Türkiye Türkçesinde, *gel-* eyleminin "süreklilik, devamlılık" gibi işlevlerle birleşik eylemler kurabildiğini biliyoruz.¹⁹ Yardımcı eylem *gel-*, kurduğu birleşik eylemlerin işlevlerinin Türk dillerinde şimdiki zaman ekinin yenilenmesinde kullanılan diğer birleşik eylemlerinkine benzemesi, "süreklilik" gösterebilmesiyle, şimdiki zaman ekine kaynaklık edebilecek kapasiteye sahip görünmektedir. Bünyesindeki *gel-* unsuru sebebiyle, *-ik gelir*'e *gel-* eylemi ile kurulmuş bir birliğin kaynaklık etmiş olması, ekin kökeni meselesini aydınlatabilecek kabule en yakın açıklama şekli görünüyor.

¹⁹ Geniş bilgi için bkz. Demir 1993a, 88 vd.

Korkmaz'ın metinlerinde *geliK-ge:rin* (1956, 95), *geK-ge:rin* (1956, 100) gibi örneklere rastlanmakla birlikte, bu örneklerdeki temel eylem de *l* sesi düşmüş *gel-*'den başka birşey değildir. Nitekim *l* düşmesi söz konusu şimdiki zaman ekinin kullanıldığı Muğla ve Aydın ağızlarında çok sık olmasa da, Güneybatı Anadolu ağızlarında rastlanabilen bir durumdur (Korkmaz 1956, 78). Korkmaz'ın örnek olarak verdiği kelimelerin içerisinde Muğla ağzından örnekler bulunmamakla birlikte, seyrek de olsa burada da böyle bir düşmeye rastlanır: *çocu: o:muş* (Caferoğlu 1962, 123) *o:sun* (a.g.e. 125). Söz konusu düşme verilen örneklerdeki gibi, zaman zaman, *l* sesinden önceki ünlünün uzamasıyla kendini ele veririr veya geride hiç bir iz bırakmaz (Korkmaz 1956, 78).

Bir de ekin diğer unsurlarına bakalım. Şimdiki zaman eklerinin ortaya çıkmasında, bilindiği gibi, konuyla ilgili araştırmalarda zaman zaman göz ardı edilmesine rağmen, sadece birleşik eylemlerin yardımcı eylem dediğimiz temel parçaları değil, aynı zamanda bir ana cümlenin yüklemi halinde, birliğin gösterdiği eylemin geçmişte olmadığını belirten geniş zaman ekleri de önemli bir rol oynar ve Johanson'un da dediği gibi yeni şimdiki zaman eklerine eski şekiller kaynaklık eder (1976a, 115).²⁰ Ele aldığımız *-ik gelir* ekinin kullanıldığı örneklere bakınca, burada da aynı durumla karşı karşıya olduğumuzu görürüz. Caferoğlu'nun verdiği çekim örneklerinden birisinde, Güneybatı Anadolu ağızlarında "pek sık rastlanan" (Korkmaz 1956, 78 vd.) bir eğilime uygun olarak *r* sesi düşmüş olmakla birlikte, bu düşme geniş zaman ünlüsünün uzamasıyla kendini ele verebilir: *gelik geli:m*, *gelik geli* gibi. Diğer örnekte ise geniş zaman eki korunmuştur: *gek gelir*. Aynı duruma metinlerde de rastlamak mümkündür: *gelik-geli* (Caferoğlu 1962, 111), *gelik geli:miş* (a.g.e. 126). O halde ekteki *gelir* unsurunun geniş zaman eki almış *gel-* eyleminden başka bir şey olmadığını söylemeye gerek yoktur.²¹

Türk dillerinin hepsinde birleşik eylemlerde temel eylemden önce gelen eylemin genellikle bir ulaç eki taşıdığını ve şimdiki zaman ekinin yenilenmesinde daha çok ünlü ulaçlarla kurulmuş birleşik eylemler kullanılıyor olmakla birlikte *-ip* ulacı alan birliklerden de faydalanılabileceğini yukarıda söylemiştik. Nitekim Muğla ağzında rastladığımız *-ip durur*, *-ip yadır* şekilleri ulaç eki *-ip* ile meydana getirilmiş birliklerdir. Ancak ele aldığımız ek *-ik gelir* şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği gibi Anadolu'da özellikle de yörük ağızlarında *-ik* şeklinde henüz kökeni, işlevi ve hangi bölgelerde kullanıldığı meselesi tam anlamıyla aydınlığa kavuşmamış işlevce *-muş* ekine benzeyen bir geçmiş zaman eki vardır.²² Ancak *-ik* ekinin böyle bir kullanılışı söz

20 "Die neuen Präsensformen gehen von den alten Präsensformen aus."

21 Bölgeden derlenen metinlerde *Gelik-gelene Güççük Üse:n sandım ben* (Caferoğlu 1962, 116) türünden örnekler de bulunmaktadır.

22 Bkz. Aksoy 1945, 177 vd.; Miskioğlu 1992.

konusu değildir. Ulaş eklerinden başka böyle bir kullanılışa sahip bir ek de yoktur. Öyleyse ele aldığımız *-ik gelir* şekli *-ip* ulacıyla kurulmuş bir birleşik eylem olmalıdır. Ancak elimizdeki ek *-ik gelir* şeklindedir ve bu görüşün kabulü için, söz konusu bölgede $p > k$ değişmesinin varlığının ispatı gerekmektedir. Güneybatı Anadolu ağızlarından, bu arada Muğla ağızından da derlenmiş metinlerde $p > k$ değişmesinin pek çok örneği görüldüğünden bu, hiç de zor bir şey değildir. Söz konusu değişimin, bölge ağızlarından derlenen metinlerde aynen ele aldığımız ekte olduğu gibi, kelime başı *g-* sesinin kendinden önceki kelimenin son sesi *-p*'yi etkilemesiyle *-p g- > -k g-* şeklinde karşımıza çıktığını, diğer durumlarda ise böyle bir değişmeye pek rastlanmadığını da bu arada belirtmiş olalım. Şu örnekler bu gerçeği göstermeye yeterlidir, sanırım:

- (1) *AlıK geliyoru* (Korkmaz 1956, 99)
- (2) *Alt-viriK gelceKsiñiz* (a.g.s.)
- (3) *Götürük gidiP* (a.g.e., 96).

Şayet *b* harfinin *k* olarak okunması şeklinde bir yazım hatası söz konusu değilse, DS'den aldığımız şu örnek de,²³ sonra gelen kelimenin önsesinin *-ip* ulacına herhangi bir etkisi söz konusu olmamakla birlikte, buraya dahildir:²⁴

- (4) *varık Varayım* : *Varık iki yumurta alayım*. (*Yalvaç -İsp.)" (DS 4802).

-p > -k değişmesi için verdiğimiz örneklerde gözden kaçırılmaması gereken bir husus da, değişmeye uğrayan sesin *-ip* ulacındaki *-p* sesi olmasıdır. O halde bugün *-ik gelir* olarak karşımıza çıkan bu ekin varyantlarının *-ip gelir*'den türemiş olduğu ortadadır.

Ekin Kullanıldığı Bölge

Şimdiki zaman eki *-ik gelir* en azından bugünkü mevcut ağız metinlerine göre sadece Güneybatı Anadolu ağızlarında, daha doğrusu Muğla ve Aydın (Bozdoğan ilçesi) ağızlarında karşımıza çıkmaktadır. Diğer Anadolu ağızlarında, seyrek de olsa başka yardımcı eylemlerle yapılmış şimdiki zaman ekleri mevcut ise de *-ik gelir* şeklinde bir eke rastlanmamaktadır. Elbette Anadolu ağızlarının hepsinden yeterli metin derlenmediği ve

23 Derleme Sözlüğünde epeyce fazla olan yazım hatalarıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Eren 1990, 1992, 1993.

24 Tanımda *varık* maddesinin 'varayım' olarak verilmesi, söz dizimi açısından bağlı bulunduğu yüklem *-ayım* ekine sahip olmasından kaynaklanan bir yanlış anlamadan başka bir şey değildir: *Varıp alayım*.

konuyu ele alan geniş çaplı araştırmalar yapılmadığı müddetçe bu tespitimiz, ekin öteki Anadolu ağzlarında kullanılmadığı anlamına gelmez.

Ekin Kullanılışı

Elimizde aynı bölgeye has değişik şimdiki zaman ekleri bulunduğuna göre, cevaplandırılması gereken başka bir soru da, araştırmakta olduğumuz ekin kullanımında bir sınırlılık olup olmadığıdır. Caferoğlu'nun vermiş olduğu çekim örneğinde *-ik gelir* ekinin sonuna gelerek şimdiki zaman ifade ettiği eylem, *gel-*'dir. Muğla ve Aydın ağzlarından derlenmiş metinlere bakınca da *-ik gelir* şeklinin şimdiki zaman ifadesi dışında herhangi bir yoruma elverişli olmadığı örneklerin yüklem çekirdeğinin olumlu *gel-* eylemi olduğunu görürüz:

- (5) *Gelikgelmek* Geledurmak : *Fatma gelikgeli*. (Süerz, *Bozdoğan, -Ay.) (DS 1978).
- (6) *Ga:şıdan gelik-gelir Meẓmet Çavuşolu, Mâhfizerim fişek dolu* (Caferoğlu 1962, 116).
- (7) *Önnü gelen isdedi: gibi satıp-duru. Beledi -çavışı gelik-geli deyveren mi?* (a.g.e., 111).
- (8) *Kö:den geliK-ge:rin ha:man dö:yoz* (Korkmaz 1956, 95).
- (9) *Böyün gonuşmudan abilamiñ evinden geK-ge:rin* (a.g.e., 100).
- (10) *Ça:şıdan geK-geli:dim önümde bi a:kdeşi denK geldim* (a.g.e., 80).
- (11) *Geliñ geliñ gelik geli zalım gelin gelik geli, gündüz yaza: gece oku: zalım gelin gelik geli* (a.g.e., 95).
- (12) *İ:san bi keri geli. yarın gini-mi geliK-geliñ?* (a.g.e., 95).
- (13) *Bi deli-gannı o:lan hayvanı binmiş beygire. Pınarı su sulımuya gelik geli:miş* (a.g.e., 126).

Buna benzer bir şimdiki zaman eki, daha önce bazı metinlerde geçmekle birlikte araştırmacıların gözünden kaşınmış, başka bir araştırmamda ele aldığım²⁵ *-ip gedẓẓer*'dir:

- (14) *Bu padişah ga:yet ihtiyar olmuş da, bu senden bir cevap ister, sen o cevabın bilememissiñ, o padişahıñ cevabı saña ne imiş: ben bu dünyada gidip giderim imiş* (Giese 1907, 43).
- (15) *Gedip gedermek* Gitmek, yürümek: *Ben Ali'yi yolda gedip gideriken gördüm.* (Kaya *Fethiye -Mğ.) (DS, 1967).

25 Bkz. Demir 1993b.

Sadece bir örnekte *-ik gelir*'in *getir-* eyleminden sonra benzer bir işlevle kullanıldığını görüyoruz:

(16) *GanıK getirik gelirin su içiyo-muñ?* (Korkmaz 1956, 96.) 'Su bardağı getiriyorum, su içer misin?'

Son örnekte, *-ik gel-* şeklini başka türlü anlamak da mümkündür. *Yiyip içmek, oturup konuşmak* birliklerinde olduğu gibi *-ip--ulacı* eylemlerin ifade ettikleri oluşların aynı anda gerçekleştiğini de gösterebilmektedir.²⁶ Bu yüzden *getirik gel-ir* birliğinde her iki eylemin de kendi anlamıyla kullanıldıkları, şimdiki zaman ifadesinin geniş zaman ekince taşındığı düşünülebilir. Nitekim birleşik eylemlerde *gel-*, birşeyi hareket ettirme eylemleri de dahil olmak üzere hareket eylemleriyle, birleşik eylemden ne anlaşıldığına göre de değişebilen, çeşitli işlevlerle, yardımcı eylem olarak kullanılabilir.²⁷

(17) "Hu göze al eñde≥: güle≥ ve≥:" *de≥yoru. alıK geliyoru göze. yana:nı sokuyoru gelin. ertesi gün bi gün bi da:n daha gülüyoru. birin daha alıK geliyoru. u gözün dđalık geliyoru. u güve: "bu gül sendi yog şudun" de≥yoru* (Korkmaz 1956, 99). 'Şu gözü al, elindeki gülü ver diyor. Gözü alıp geliyor. Yanağına sokuyor gelin. Ertesi gün bir daha gülüyor. Birini daha alıp geliyor. O gözün de alıp geliyor.'

(18) "Alı-viriK gelceKsiñiz una" *de≥yoru* (Korkmaz 1956, 99).

Bu tür birleşmelerde yüklemleştircinin [Prädikator]²⁸ geniş zaman eki kullanılması halinde *-ik gelir* şimdiki zaman için kullanılıyormuş gibi görünüm ortaya çıkabilir.²⁹ Ancak bunlarda şimdiki zaman ifadesi yanında *gel-* 'in yardımcı eylem olarak dile getirdiği hareketin yönünü belirtme gibi nüanslar³⁰ kendini hissettirir ki bu durumda *-ik gel-*'in geniş zaman ekiyle anlamca tam olarak kaynaşmadığı söylenebilir.

26 Bkz. Msl. Johanson 1990a; 1991.

27 Her iki unsuru da hareket ifade eden birliklerde iki eylem arasındaki son derece karmaşık anlam ilişkisi hakkında bkz. Demir 1993a, 91 vd. Heride yapılacak araştırmalar bu yöndeki bilgilerimizi şüphesiz daha da genişletecektir. Yapıda ve kullanılıştaki benzerlik dolayısıyla burada *götürüp git-* birliği hatırlansın.

28 Bkz. Johanson 1990b, 194.

29 Buder'e göre Yakutça'da şimdiki zaman eki yenilenmesinin varlığı ile ilgili görüş de geniş zaman eki almış birliklerin yanlış yorumlanmasından kaynaklanmaktadır (1988, 26).

30 Yeni Uygurca'daki benzer durumla ilgili bkz. Scharlipp 1984, 51 vd.; Türkiye Türkçesi'ndeki durum hakkında geniş bilgi için bkz. Demir 1993a, 88 vd.

Ekin İşlevi

Türkçenin zaman ekleriyle ilgili araştırmalarda ilim adamlarının en fazla zorlandıkları hususlardan birisi, eklerin işlevlerini tespit etmektir. Bunun sebeplerinin başında eklerin işlevlerini tespiti yarayacak sağlam metotların olmamasıyla yapı ve içerik arasında, genellikle, ciddi bir ayırım yapılmaması gelir. Caferoğlu'nun makalesinin ağırlık noktası şimdiki zaman ekleri veya *-ik gelir* olmadığı için ekin Muğla ağızlarında varlığını tespitle yetindiğini ve yaygın şimdiki zaman eki *-iyor*'un bu bölgeye has varyantları ve aynı bölgede görülen diğer şimdiki zaman ekleriyle ele aldığımız ek arasında dağılım ve işlevce bir fark olup olmadığı hususunda her hangi bir bilgi vermediğini söyledik. Yukarıda söz konusu ekin genellikle *gel-* eyleminden sonra kullanıldığını tespit ettik. Ancak metinlerde *-ik gelir* ekine rastladığımız ağızlarda *-iyor* şimdiki zaman ekinin bu bölgeye has varyantları da *-ik gelir*'den seyrek olmakla birlikte *gel-* eyleminden sonra kullanıldığını görüyoruz:

- (19) *Bebe pahallanma, bedava geliyomaz-a. Para döküp-durun ben buna* (Caferoğlu 1962, 111).
- (20) *Bi çam başında bi gâr-tavuk yuvu yapmuş. Sao:na oruyu yavrulamış. Döt dane yavrusu olmuş. Bi tilki geliyoru dibine* (a.g.e., 129).
- (21) *geliyoru o fakiriñ nişanna atıyo. "ben zengin alca:n" dezo* (Korkmaz 1956, 84).

Acaba aynı eylemden sonra gelebilen bu iki ek arasında işlev açısından herhangi bir fark var mıdır? Bu soruya kesin cevap, ancak kaynak kişilerle yapılacak deneylerden sonra verilebilir. Buna rağmen biz, burada ele aldığımız ekin işlevlerini varolan örneklerden hareketle tespit edip bu bölgedeki yaygın şimdiki zaman ekinden ayrılıp ayrılmadığını ortaya çıkarmaya çalışacağız.

-ik gelir ekinin şimdiki zaman ifadesi için kullanıldığı örneklerle bir göz atıp, *-iyor*'un kullanıldığı örneklerle karşılaştırdığımız zaman, bu iki ekin bölge ağızlarında görülen varyantlarının işlevleri arasında bazı farklar olduğu göze çarpar. Yaygın şimdiki zaman eki *-iyor* Muğla ve Aydın'ın Bozdoğan ilçesine ait metinlerde *gel-* eylemiyle *-ik gelir*'e nazaran daha seyrek kullanılmakla birlikte, diğer eylemlerden sonra aşağı yukarı yazı dilindekine benzer bir dağılım göstermektedir. Bundan hareketle yaygın şimdiki zaman ekinin, *gel-* eyleminden sonra da diğer eylemlerdekine benzer kullanıldığı düşünülebilir. Ele aldığımız *-ik gelir* ise, *gel-* eyleminin Türkçe Sözlük'te sadece ve sadece "konuşana göre uzak bir yerden daha yakın bir yere ya da kendi bulunduğu yere varmak" veya "bir yerden kalkıp konuşan ya da kendisiyle konuşulan kimsenin yanına

varmak" (1981, 315) şeklinde tarif edilen somut bir hareket ifade ettiği durumlarda şimdiki zaman eki olarak ortaya çıkmakta, aynı eylemin somut bir hareketi göstermeyerek, mecazi anlamlar taşıdığı hallerde kullanılmamaktadır. Metinlerde *gel-* eyleminin şimdiki zamanı sıkça *-ik gelir* ile gösterilirse de aynı ek, *gel-* eyleminin (19). örneğimizdekine benzer bir anlam taşıdığı durumlarda görülmemektedir.

Ayrıca bu ek, hareketin somut bir aksiyon olarak bakış açısı içersinde varlığını göstermek suretiyle de *-iyor*'dan ayrılmaktadır. Mesela (17)., (20)., (21). örneklerde de görüldüğü gibi *-iyor* ile olayları sırasıyla hikaye etmek mümkündür. *-ik gelir*'in ise böyle bir kullanılışı söz konusu değildir. Sadece (12). örnekte *gel-* eylemi "gelme" hareketini göstermekle birlikte *-ik gelir* ekinin bu hareketin bakış açısı içersinde somut bir aksiyon olarak varlığına işaret etmediğı bir kullanılış buluyoruz. Aynı cümledeki zaman zarfı *yarın* da bu duruma işaret etmektedir. Bu örneği, Türkiye Türkçesi yaygın şimdiki zaman eki *-iyor*'daki gibi, ekin görev sahasında geniş zaman ekinin diğer işlevlerini de üzerine alabilme yönünde bir genişleme olduğu şeklinde açıklayabiliriz.

Şimdiye kadar yaptığımız tespitleri özetlersek şöyle bir durum karşımıza çıkıyor: Güneybatı Anadolu ağızlarında görülen bu ekin işlevi en azından mevcut örneklerde *-iyor* biçimine nazaran, özellikle *gel-* eyleminin somut bir hareketi ifade ettiğı durumlarda, kesin şimdiki zamanı göstermektedir. Yaygın şimdiki zaman eki *-iyor*, diğer hareket eylemleriyle bakış açısında somut bir hareketin söz konusu olması halinde de kullanılabilmekte, ancak *gel-* eyleminden sonra *-ik gelir*'den daha seyrek geçmekte, geçince de genellikle kesin şimdiki zaman ifade etmemektedir. Elbette bu dağılımın sadece metinlerin türüne veya azlığına bağlı olduğunu ve *-iyor*'un diğer eylemlerden sonraki kullanılışının *gel-* için de geçerli olabileceğini düşünmek mümkündür. O halde şöyle bir durum söz konusudur: *-iyor*, *-ik gelir* ekinin bütün işlevlerini - belki biraz da yazı dilinin tesiriyle - üzerine alabilirken *-ik gelir*, *-iyor*'un işlevlerinin sadece çok sınırlı bir bölümünü ifade edebilmektedir.

Ekin çok sınırlı bir dağılım göstererek sadece *gel-* eylemiyle kullanılıyor olması ve genellikle kesin şimdiki zaman ifade etmesi hususu tereddütle karşılanabilir. Fakat yukarıda sözünü ettiğimiz Hakasça örneklerde de olduğu gibi Türkçede hareket eylemlerinin diğer eylemlerden ayrılan bazı özellikler göstermesi şaşırtıcı birşey değildir. Nitekim Alanya ağızlarında en sık kullanılan ve bu sebeple de temel hareket eylemleri diyebileceğimiz üç eylemin, *gel-* *get-* ve *var-* eylemlerinin kesin şimdiki zamanları, buraya has yaygın şimdiki zaman ekleri *-ayörür* veya *-iyorur*'dan başka birliklerle ifade edilmektedir:³¹ *-iveri(r)* (*geliverir* 'şu anda gelmekte', *varverir* 'şu anda varmakta') ve *-ip geğder* (*geğdip geğder* 'şu anda gitmekte').

31 Bkz. Demir 1993a 117 vd.

Kaynaklar

- Adamoviç, M., 1985. *Konjugationsgeschichte der türkischen Sprache*. Leiden.
- Aksoy, Ö. A., 1945. *Muğla ağzı I*. Ankara
- Benzing, J., 1939. Über die Verbformen im Türkmenischen. *Mitteilungen der Ausland-Hochschule an der Universität Berlin. Westasiatischen Abteilung*. Jahrgang 42. Berlin.
- Brendemoen, B., 1987. Trabzon Ağzlarındaki Zaman Kipleri Üzerine Bir Not. *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi (23-28 Eylül 1885). Tebliğler, 1. Türk Dili*, c. 2. S. 33-40. İstanbul.
- , 1988. Trabzon Ağzlarında şimdiki Zamandaki Bağlantı Ünlüsü. *Altıncı Milletlerarası Türkoloji Kongresi*. [baskıda]. İstanbul.
- Buder, A., 1989. *Aspekto-temporale Kategorien im Jakutischen*. Wiesbaden.
- Buluç, S., 1974. Über einige Konjugationsformen in den anatolischen Mundarten. *Sprache, Geschichte und Kultur der altaischen Völker*. [Yay.:] Hazai, G./Zieme, P. Berlin. S. 161-164.
- Caferoğlu, A., 1962. Muğla Ağzı. *TDAY-Belleten 1962*. S. 107-130.
- Demir, N., 1993. Zur Verwendung der Hilfsverbverbindung *-ip dur-* in einem anatolischen Dialekt. *Religious beliefs and practices. Proceedings of the 33rd meeting of the Permanent International Altaistic Conference. 24-29 June 1990, Budapest*. [Yay.:] G. Bethlenfaluy ve diğerleri. Budapest. S. 89-95.
- , 1993a. *Postverbien im Türkeitürkischen. Unter besonderer Berücksichtigung eines südanatolischen Dorfdialekts*. Wiesbaden. (= Turcologica 17.)
- , 1993b. Angaben zum Präsens im Derleme Sözlüğü. *Journal of Turcology, Vollume 1, Nummer 2*. 203-213.
- Derleme Sözlüğü* 1972. C. VI. Ankara.
- Dmitriev, N. K., 1962. *Stroy tyurkskix yazıkov*. Moskva.
- Doerfer, G., 1988. *Grammatik des Chaladsch*. Wiesbaden
- Doerfer, G./Hesche, W., 1989. *Südghusische Materialien aus Afghanistan und Iran*. Wiesbaden.
- Ercilasun, A., 1983. Muğla ağzında kullanılan bir şimdiki zaman şekli. *Şükrü Elçin Armağanı*. S. 261-262
- Eren, H., 1990. Sırça Köşkte... *Türk Dili* 457- 458, Ocak-Şubat 1990.
- , 1992. Sırça Köşkte II. *Türk Dili* 489, Eylül 1992, 161-213.
- , 1993. Sırça Köşkte III. *Türk Dili* 499, Temmuz 1993.

- Gadjanov, G. D., 1911. Vorläufiger Bericht über die Untersuchung der türkischen Elemente im nordöstlichen Bulgarien. *Anzeiger der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Phil.-hist. Kl. Jhg. 1911.* S. 28-42.
- Giese, F., 1907. *Materialien zur Kenntnis des anatolischen Türkisch.* Halle.
- Gülensoy, T., 1985. Anadolu ağızlarında şimdiki zaman eki. *Türk Kültürü Araştırmaları* 23,1-2. S. 281-295.
- Hazai, G., 1959. Les dialectes turcs du Rhodope. *Acta Orientalia Hungarica* 9. S. 205.-229.
- Johanson, L., 1971. *Aspekt im Türkischen. Vorstudien zu einer Beschreibung des türkisch-türkischen Aspektsystems.* Uppsala.
- , 1974. Sprachbau und Inhaltssyntax am Beispiel des Türkischen. *Orientalia Suecana XXII* (1973). S. 82-106.
- , 1976a. Das tschuwashische Aoristthema. *Orientalia Suecana* 23-24 (1974-1975). S. 106- 158.
- , 1976b. Zum Präsens der nordwestlichen und mittel-asiatischen Türksprachen. *Acta Orientalia* 37. S. 57-74.
- , 1990a. Zur Postterminalität der türkischer syndetischer Gerundien. *Ural-Altäische Jahrbücher, Neue Folge* 6/1990. S. 137-151.
- , 1990b. Subjektlose Sätze im Türkischen. *Altaica Osloensia* [Ed.:] Brendemoen, B. Oslo. S. 193-218.
- , 1991. Zur Typologie türkischer Gerundialsegmente. *Türk Dilleri Araştırmaları 1991.* S. 98-110.
- Karpov, V. G., 1975. *Glagol. Grammatika hakasskogo yazıka.* [Yay.:] N. A. Baskakov Moskva.
- Korkmaz, Z., 1956. *Güney-Batı Anadolu Ağızları. Ses Bilgisi (Fonetik).* Ankara.
- Koschmieder, E., 1945. *Zur Bestimmung der Funktionen der grammatischen Kategorien.* München.
- Kowalski, T. 1934. Osmanisch-türkische Dialekte. *EI* 4, 991-1011.
- Miskioğlu, A., 1992. Görülmeyen, başkasından duyulan (-ik'li) geçmiş zaman. *Türk Dili Dergisi* 28, 1-3.
- Pamuk, O., 1990. *Kara Kitap.* İstanbul.
- Pritsak, O., 1959. Das Abakan- und Culymtürkische und das Schorische. *PhT* I. S. 598-640.
- Rüstemov, R., 1960. *Azerbaycan dilinin grammatikası.* Bakı.
- Scharlipp W-E., 1984. *Auxiliarfunktionen von Hauptverben nach Konverb in der neuuigurischen Schriftsprache von Sinkiang.* Berlin.
- Schönig, C., 1989. Zur Normalisierung von Aorist- und Gerundialvokal im Sajantürkischen. *Asiatische Forschungen Bd. 105.* S. 64-80.
- Türkçe Sözlük* 1981⁶. Ankara.